

SOPRONI KÖNYVESPOLC

FISCHER LAJOS

Dorothea Zwirner (Hg.): Pali Meller:
Papierküsse. Briefe eines jüdischen
Vaters aus der Haft 1942/43.
Stuttgart, 2012.

„A 'soproni Pilabarra' lakóházra vonatkozó bolondos tervemet a legkisebb részletig pontosan megrajzoltam, minden bútordarabot beleértve. Most pedig egy primitív, de szemléletes modellt próbálok készíteni hozzá. A legcsodálatosabb a tervezetben (a kivitelezhetetlenségén kívül) az, hogy egyszerre két, a lakáshoz kötődő álmomat is megvalósítja: 1.) a földszint minden helyisége a kertre néz, 2.) toronyban lakhat az ember. (...) A sraffozott rész 18 méter magas toronyként emelkedik a magasba. Ebben található a hálószobám, alatta a nappali és fölötte két szinten a műterem. Egészen felül egy kilátótorony van, ahonnan Sopront láthatjuk. A műterem is észak felé nyílik és a várostoronyra és az összes templomtoronyra tekint.” (72–73. o.) Ezeket a sorokat 1942 augusztusában, fél évvel a halála előtt írta „Pila” (eredetileg Pál) és „Barra” (eredetileg Barbara) becenévre hallgató gyermekeinek a Berlin-Plötzensee-i börtönéből a soproni származású építészmérnök, Meller Pál.

Tíz évvel a két – akkor 11 és 7 éves – címzett halála után a berlini művészet-történész, Dorothea Zwirner jóvoltából az olvasó nagyközönség is megismerheti annak a 24 levélnek és két levelezőlapnak a tartalmát, amiket a soproni neológ zsidó családból származó Meller fogsága 13 hónapja alatt gyermekeinek és hűséges házvezetőnőjének, Franziska Schmittnek írt a náci börtönök poklából.¹ Minél reménytelenebbé vált a helyzete, annál erőteljesebb lett a vágya a szülőföldjén való újrakezdesre: Az utolsó, mintegy két héttel a halála előtt írt levelezőlapon is egy magyarországi családi kerékpártúráról vizionált (90. o.). A kötet a leveleken kívül számos, a családi archívumból származó fotót és dokumentumot is közöl. Ezen kívül Zwirner kiválóan szerkesztett életrajzi vázlatban (101–130. o.) foglalja össze a legfontosabb háttér-információkat.

Meller Pál 1902-ben született Sopronban a Hegykőről származó jómódú fogorvos, Dr. Meller Béla² és a gyulafehérvári születésű Markovits Adél második gyermekeként.

¹ Egyes levelei és rövid életrajza már korábban is ismertek voltak a zsidó építészekkel foglalkozó szakirodalomban: Myra Warhaftig: Jüdische Architekten vor und nach 1933; in: Ulrich Kuder (Hrsg.): Architektur und Ingenieurwesen zur Zeit der nationalsozialistischen Gewaltherrschaft 1933–1945; Gebr. Mann Verlag, Berlin 1997, 157–166.; Myra Warhaftig: Deutsche jüdische Architekten vor und nach 1933 – Das Lexikon. 500 Biographien; Dietrich Reimer Verlag, Berlin 2005. A Meller Paliról szóló rész a 348–350. oldalakon olvasható. Itt érdemes megjegyezni, hogy egy, a Meller Pali történetének ihletéséből keletkezett gyerekkönyv 1998-ban ifjúsági könyvdíjat kapott Németországban: Irene Dische: Zwischen zwei Scheiben Glück; Carl Hanser, München 1997. Sopron város neve a könyvben ugyan nem fordul elő, de egy helyen egy kis magyar városról van szó, amelyet néhány kilométer választ el a határtól (51.o.) Másutt arra utal az elbeszélő, hogy a kisváros csak öt kilométerre van az új német (Anschluss utáni) határtól (77–78.o.).

² Dr. Meller a város legnagyobb háztulajdonosai közé tartozott, ld. Csekő Ernő: Adatok és források a soproni zsidóság gazdasági megemlékezéséről 1944-ben II., in: Soproni Szemle 60 (2006), 40.

Az 1920-ban a Soproni Magyar Királyi Főreáliskolában – a Széchenyi István Gimnázium elődintézményének magántanulója volt – szerzett jeles érettségi³ után Bécsben, Stuttgartban, Rómában és Karlsruheban végezte építészmérnöki tanulmányait. Már az egyetemi évei alatt is otthonosan mozgott az avantgarde művészeti elit köreiből. 1925-től a De Stijl-alapító, funkcionista rotterdami főépítész, Jacobus Johannes Pieter Oud munkatársaként dolgozott, majd 1929-től a Bauhaus egyik szülőatyjának számító Otto Bartning berlini cégében tevékenykedett. Az 1927-ben a Deutscher Werkbund kiállítása keretében elkészült stuttgarti Weißenhofsiedlungon belül öt sorház⁴ és az 1932–34 között felépült berlini evangélikus-lutheránus Gustav-Adolf-templom⁵ – mindkettő védett műemlék – a mai napig őrzik a keze nyomát, az utóbbi bejárhatónál emléktábla is emlékeztet a fiatalon elhunyt alkotóra.

A zsidó származású építészek foglalkoztatási tilalma ellenére tovább dolgozott a náci hatalomátvétel után is, az Edit nővére segítségével megszerzett hamisított származási okmányoknak köszönhetően. Miután felesége egy autóbalesetben életét veszítette, egyedül nevelte két gyermekét. Charlottenburgi lakásukon – a városrészt már akkor is Berlin jómódú és művelt rétegei preferálták – rendszeresen találkoztak az Albrecht Haushofer professzor köréhez tartozó ellenzéki fiatalok. A Harro Schulze-Boysen névvel fémjelzett és a náci által később Rote Kapelle-nek nevezett csoporthoz is voltak kapcsolatai. Vesztét – az ellenállási csoportok kivégzett vezetőivel ellentétben⁶ – közvetlenül mégsem ez a tevékenység okozta. 1942. februári letartóztatása valószínűleg egy fiatal hölgygel hozható összefüggésbe, akinek szülei – meggyőződéses náciak – véget kívántak vetni a nem kívánatos kapcsolatnak. A vádirat okirathamisítást és „fajgyalázást” vetett Meller szemére, az augusztusban hozott ítélet hat év fegyházról szólt. Magyar eredete, volt katolikus felesége és két kiskorú gyermeke esetleg időleges védelmet jelenthettek, de megmenteni nem tudták: egy több mint egy éves börtönáthelyezésekben gazdag kálvária után Brandenburg-Gördenben, Európa legmodernebb és legkíméletlenebb fegyházában halt meg, az anyakönyvi bejegyzés szerint 1943. március 31-én. A halál oka ezen okirat szerint tbc volt. Mivel itt több ezren pusztultak el az orvosi kezelés elmaradása, fertőzött injekciókkal való megfertőzés, kiéheztetés vagy fizikai erőszak alkalmazása miatt, a halál valós okát sohasem fogjuk megtudni.

Az első levelek olvasásakor az az érzése támad az embernek, hogy írójuk a felgyülemlett, mindig is mérhetetlenül nagy és most más módon ki nem élhető életenergiáját gyermekei nevelésére összpontosítja. Amíg az iskolakezdő Barbarát az első önálló mondatok írásánál játékos formába öntött dicséreteivel bátorítja, addig a négy évvel

³ A Soproni Magyar Királyi Főreáliskola Értesítője az 1919-20-ik évről. Közli: Lauringer Ernő; Sopron [é.n.], 9. és 13. old.

⁴ Karin Kirsch: Die Weißenhofsiedlung. Werkbund-Ausstellung „Die Wohnung“. Stuttgart 1927; Deutsche Verlagsanstalt, Stuttgart 1987 (Kirsch jó néhány fölöttébb humoros, Oudnak címzett Meller-levelet is idéz a könyvben.)

⁵ Rövid szakmai leírás olvasható az épületről: Helmut Weihsmann: Bauen unterm Hakenkreuz; Promedia, Wien 1998; 292-293.

⁶ Az egyetlen prominens túlélő, Pali barátja, Rainer Hildebrandt (1914–2004) 17 hónapot töltött börtönben. Emberjogi aktivista lett és egyike volt azon keveseknek, akik megpróbálták a Szovjetunióba elhurcolt Raoul Wallenberg nyomára jutni. 1962-ben nyitotta meg a berlini fal elleni tiltakozásul a Checkpoint Charlie múzeumot, amit haláláig vezetett. Ellenálló barátai emlékeztetere a 40-es évek végén egy könyvet írt: Rainer Hildebrandt: Wir sind die Helden. Aus dem Leben des Widerstandskämpfers Albrecht Haushofer und seiner Freunde; Michael-Verlag, Neuwied/Berlin, é.n. (valószínűleg 1949). Egy a Haushofer, Schulze-Boysen, Hildebrandt és Meller közti találkozó leírása a „Rote Kapelle” című fejezetben olvasható (138-160.).

idősebb Palit provokatív kritikával és szeretetteljes ironiával próbálja önálló gondolkodásra készíteni. Feltűnő a közvetlen stílus, a becenevek variációgazdagsága, a saját szülők nevelési stílusától való elzárkózás: „Ha apám a mindenhatóság elérhetetlen fellegeiben való trónolása helyett megbeszélte volna velem mindent, mint ahogy mi tesszük – sok szenvedést és szerencsétlenséget spórolhatott volna meg mindkettőnknek.” (46. o.) Nagy teret szentel mindkét gyermek művészeti fejlődésének is: a lány esetében a tánc- és akrobatika különórákon elért eredmények és a rendszeres gyakorlás érdeklik, fiának viszont arra vonatkozóan ad tanácsokat, hogy miként tudja gondolatait és érzéseit szövegbe, illetve versbe foglalni. Pila 12. születésnapjára önarcképeket rajzolt. Lehet, hogy némely gondolat ma moralizálónak hat és az is igaz, hogy némely megfogalmazás – tudatosan (29. o.) – nem felelt meg a gyermekek fejlődési szintjének, de számos eszmefuttatása ma is rendkívül modernnek bizonyul: Hosszú szövegrészeket szentel a pályaválasztás kérdésének és kiemeli, hogy ugyan a szakmai célok végtelenek („Hol van az az orvos, aki 'legyőzte' a betegséget? Hol az a nevelő, aki kezességet vállal a 'tökéletes' generáció megteremtéséért?” – 57. o.), de megvalósításukhoz nem elégséges egy végzettség megszerzése (58. o.). Pila panaszára reagálva, hogy „semmi nem történt” – gondoljunk sok mai fiatal krónikus unalomérzetére –, felhívja fia figyelmét arra, hogy egy zöld levélre való rácsodálkozás vagy egy könyv varázsa sokkal többet jelenthet, mint az egész világ elsüllyesztése a moziban: „Végtelenül sok minden történik benned, ha látszólag körülöttem nem is történik semmi – és erről a gazdagságról szeretnék hallani, minden formában.” (28. o.) Irodalmi értékét tekintve egyik kiemelkedő szintű levelét a 40. születésnapja alkalmából írta: élete legfontosabb eseményeire tekint vissza, mindezt egy-egy, különböző európai nyelvekből származó szó, illetve szópár hangzásához kötve (40–42. o.). A filozófiai eszmefuttatások közül a házvetetónójéhez, Franzinhoz intézett gondolatait érdemes kiemelni: a szabadság elvesztése által az emberi élet minden lényeges területe, így a felelősségvállalás vagy a boldogság keresése, valószerűtlenné, megfoghatatlanná válik, mert a nem szabad ember elveszti a befolyásoló képességét: „Az ember tud kocsit tolni, ha kell kettőt, az óriás hármát is. Ehhez a kocsin kívül kell, hogy álljon, tehát az életben. Ha viszont a kocsi van, semmit sem segít az ereje, akkor sem, ha a kocsi pehelykönnyű. Az ereje továbbra is megvan, de már nem hat, valószerűtlenné vált.” (14-15. o.)

A bírósági tárgyalás közeledtével megváltozik a levelek hangneme, ekkor gyermekeit próbálja meg felkészíteni arra, hogy az eddig ideiglenesnek remélt válasz véglegessé fog válni és a félárvák gyorsan teljes árvákká válhatnak: „Szeretett Pila! ... Most elérkezett az idő!!! Át kell állítanod az életedet! Ne féllábúként állj itt (ama fiúként, akinek hiányzik az apja), hanem állj szilárdan az életben! ... Ne várj rám! Kötelességeid vannak! Barra bátyja vagy és az ő támaszává kell válnod! ... Ma Te vagy az egyetlen férfi a házban! ... Segíts Franzinak, mint egy elsőtiszt a hajótok kormányzásában!” (64-65. o.) Az ítélethozatal után a levelek rendszertelenné válnak (a büntetéssel járó szigorúbb szabályozás, a kényszermunka-kötelezettség, az áthelyezések és a betegség miatt), a nevelési erőfeszítések helyébe a saját helyzetéről szóló leírások, az időközben számára ismeretlen helyre elköltözött család iránti aggodalom, a viszontlátás reménye és a jövőre vonatkozó lázálomszerű fantáziák (mint a Sopronra vonatkozó fenti idé-

zet) lépnek. Mindezek ellenére továbbra is Benigni „Az élet szép” című filmjének Guidójára kísértetiesen hasonlító optimizmus sugárzik a soraiból: „Az optimistát bennem nem lehet kiölni. ... A félelmet én nem ismerem. Ha valaki úgy mint én, tíz hónappal ezelőtt elszámolt a sorsával, akkor már csak saját sorsának nézője lehet. És a szerencse csillaga valahol mindig felragyog nekem!” (87. old.) – írta utolsó fennmaradt levelében.

A gyermekek Franziska Schmitt gondoskodásának köszönhetően – az én szememben ő a történet csendes hőse, akit nagy tisztelet illet – túléltek a háborút. „Pila” házassága kapcsán felvette magyar nagyanyja nevét és Pali Meller-Marcowicz néven a Deutsche Grammophon zenekiadónál dolgozott; Barbara színművészként kezdett, később szociálpolitikusként és Németország első, a női esélyegyenlőségért felelős tartományi kormány-megbízottjaként, valamint Friedrich-Wilhelm von Sell ARD-intendáns feleségéként vált ismertté. Meller Pali mindhárom unokája örökölte a nagypapa művészi tehetségét és kreatív-művészi területen dolgoznak. Anyja már 1924-ben elhunyt, apja köztisztviselőként álló soproni polgárként 1942-ben halt meg,⁷ Nővére, Edit családjával együtt a Kasztner-féle mentőakciónak köszönhetően élte túl a holocaustot és Izraelben telepedett le.

CSEKŐ ERNŐ

ifj. Sarkady Sándor: Nekik térkép e táj... Amerikai légitámadások Sopron ellen 1944–1945.
Sopron, 2013.

Idén március 3-án, a második világháború ideje alatt Sopront ért legutolsó amerikai légitámadás 68. évfordulójának előestéjén került sor a Pannonia Med Hotelben ifj. Sarkady Sándor dokumentumkönyvének bemutatójára. Valójában ez a könyv második, egyúttal bővített kiadásának bemutatója volt, ami azután vált szükségessé, hogy Sarkady műve az eredeti, tavaly decemberi megjelenést követően pillanatok alatt elfogyott. Ez a fajta felfokozott érdeklődés a téma iránt mélyen elkötelezett Szerzőt is vártalanul érte, ugyanakkor örvendetes lépésekre sarkallta. Ennek eredményeként tarthatjuk most kezünkben a második, javított, az eredetihez képest több mint húsz oldallal vastkosabb kiadást. Dicsérjük a Szerzőt és a kiadó pozitív hozzáállását, illetve azt, hogy az anyagi nehézségek ellenére képesek voltak ilyen gyorsan, mindössze három hónap alatt kihozni egy nem betervezett kötetet.

Három hónap: egy kötet elkészítéséhez, megjelentetésére nem sok idő. De három hónapig a világháború borzalmait testközelben átélni, a szörnyűséges pusztítástól sújtva ég- és földindulás örökös veszélyében élni – végtelennek tűnhet(tett). A kötet

⁷ Az Új Sopronvármegye 1942. október 5-i számában megjelent nekrológ nagy műveltségét, művészetpártoló tevékenységét és népevelői-pedagógiai képességét emelte ki.